
**ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ Կ. ՊՈԼՍԻ
«ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԷԶԵՐՈՒՄ (1918 թ.)**

ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ Մ. Վ.

1918-1924 թթ. Կ. Պոլսում հրատարակվել է «Ճակատամարտ» օրաթերթը՝ որպես «Ազատամարտի» իրավահաջորդ՝ գրեթե այլ խմբագրակազմով և Հայաստանի Առաջին հանրապետության հիմնադրումից հետո ՀՅԴ որդեգրած նոր ծրագիրն ու մարտավարությունն արտացոլող բաժիններով և թեմաներով: Օրաթերթի խմբագիրը Հակոբ Ճուլյանն էր: Պատասխանատու տնօրեններն էին Մանուկ Ասլանյանը և Շավարշ Մխաթյանը, իսկ արտոնատերը՝ Վրթանես Մարտիկյանը:

1918 թ. հոկտեմբերի 30-ին կնքված Մուդրոսի հաշտության դաշնագրի ստորագրումից հետո, նոյեմբերի 20-ից սկսում է լույս տեսնել ՀՅԴ պաշտոնաթերթ «Ճակատամարտը»: Նորաբաց թերթն ունեցել է 3 անվանում՝ «Արդարամարտ» (1918 թ. N 1-12), «Արիամարտ» (1918 թ. N 13-32), «Ճակատամարտ» (1918 թ. N 33-ից մինչև 1924 թ.): Օրաթերթի անվանափոխությունը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ «թուրք իշխանությունները երկիցս փակեցին թերթը»¹: Օրաթերթի աշխատակիցները Մեծ եղեռնից մազապուրծ եղած արևմտահայ ճանաչված և հայտնի գրողներ, հրապարակախոսներ և մտավորականներ էին:

1918 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին «Ճատատամարտում» հրատարակված նյութերը նվիրված են այդ շրջանում հայությանը հուզող առավել էական խնդիրներին: Թվարկենք մի քանիսը. հայոց ցեղասպանությունն ապացուցող վավերագրերի, գաղտնի փաստաթղթերի, ականատեսների վկայությունների հրապարակում, Թուրքիայում 1918 թ. ստեղծված՝ Հայկական ջարդերի և տարագրության քննիչ մարմնի գործունեության վերհանում, հայոց եղեռնի կազմակերպիչների ու պատասխանատուների փնտրտուք, Հայ դատի և եղեռնը վերապրածների իրավունքների և շահերի պաշտպանություն, հայ հանրության կամ կոտորածից հետո իրենց բնակավայրերը վերադարձող հայերի հիմնահարցերի և թուրքական կառավարության կողմից դրանց «լուծման» ուղղությամբ տարվող աշխատանքների վերլուծություն, անդրադարձ Թուրքիայի քաղաքական կյանքին, Հայաստանի Առաջին հանրապետության ներքին ու արտաքին քաղաքական կյանքի լուսաբանում:

Մուդրոսի զինադադարից հետո Կ. Պոլսում համեմատաբար «նպատավոր» պայմաններ էին ստեղծվել մամուլում եղեռնը վերապրողների խնդիրների արծարծման համար: Այդ տարիները կարծես նմանվում էին 1908 թ. հուլիսյան հեղաշրջմանը հաջորդած ժամանակահատվածին: «Գինովության նոր շրջան բացվեց էր: Ճիշտ ինչպես որ եղեր էր 1908 հուլիսին... Հիմա ալ ազատությունը եկեր էր, բայց ինչ սպանդե մը հետո: Մեր գինովության մեջ, անգամ մը ևս կուրցեր էինք մենք: Մեզի այնպես կը թվեր, թե պիտի կարենանք աղկաղկ մեր ուժերով նոր կյանք մը կառուցանել: Մեկ կողմե մեզ կ'ոգևորեր Հայաստանը, զոր դեպքերը

¹ Միքունի Հ., Ինքնակենսագրական նոթեր, Ե., 2006, էջ 204-205:

ստեղծեր էին Արարատի շուքին տակ, և մյուս կողմե կը հավատայինք դեռ Եվրոպայի մեղրածորան խոսքերուն, որոնք լրիվ Հայաստան մը կը խոստանային մեզ՝ ի վարձ մեր այնքան զոհաբերությանը», - գրում է Հ. Սիրունին²: «Արդարամարտը» առաջին համարներից սկսած՝ նույնպես օգտվում է ընձեռված խոսքի ազատության իրավունքից: Այն ոչ միայն ներկայացնում է հայ ժողովրդի նկատմամբ թուրքական պետության կողմից մշակված և իրագործված ցեղասպանությունն ապացուցող փաստեր, այլև պատասխանատվության է կանչում մեղավորներին: N 3-ում տպագրված Վահան Շահրիմանի «Դժոխային ծրագիրը» վերլուծական հոդվածում այդ մասին գրված է. «1915-ի սև եղեռնը՝ անհատական վատություն մը չէ: Անիկա՝ կատարելագործյալ շարունակությունն է պետական հայահալած ծրագրին: Այդ ծրագրին գոյությունը ուրացած են միշտ թուրքերը: Բայց անիկա ծանոթ է ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին: Օսմանյան դահլիճները՝ իբր նվիրական ժառանգություն մը՝ իրարու փոխանցած են այդ գաղտնի ծրագիրը, որ հայոց եղերական կործանումը կը պատրաստեր... Հայերը բնաջինջ ընելու ծրագիր մը կա, առաջուց պատրաստված: 1915-ին, այդ ծրագրին տեր կեցան դարձյալ թուրք վարիչները իրենց բոլոր շրջապատով հավաքաբար, մինչև 1918, մինչև Մեհմետ - Թալեաթ դահիճին խայտառակ տապալումը: Եվ ուրեմն, անոնք, անհատաբար թե հավաքաբար, պատասխանատու են բոլոր հայասպան չարիքներուն, զորս ի զուր պարտկել կը ջանան»: Ասես ժամանակի հրամայականով է թուրքական «Մապահ» թերթն իր խմբագրականում ընդունում հայոց ցեղասպանությունը: Այն թվարկում է դրա կազմակերպիչների անունները: Այդ խմբագրականը տպագրված է «Արդարամարտի» նոյեմբերի 28-ի «Մամուլը» բաժնում: «Արիամարտի» 1918 թ. դեկտեմբերի 13-ի (N 19) «Ընթացիկ կյանքը» բաժնում տպագրված են 2 փաստաթուղթ: Դրանք գտնվել էին Իթթիհատի կենտրոնական գրասենյակում կատարված խուզարկության ժամանակ: Այդ փաստաթղթերը կամ ծածկագիր հեռագրերը «կապացուցանեին նույն կուսակցության հայկական ջարդերուն մեջ կատարած դերը... Հայտնի է թե ջարդերը կազմակերպելու համար Իթթիհատի կեդրոնեն մարդիկ դրկված և չեթաներ կազմակերպած են: Կարգ մը նահանգներու մեջ Իթթիհատի ներկայացուցիչներն ալ մասնակից են այս գործին»: Նշվում է նաև, թե «Թալեաթ փաշա հետևյալ հեռագիրը քաշած է Մալաթիո Իթթիհատի ակումբին. - «Ոչնցացուցե՛ք այն բոլոր հայերը որոնք հոդ հավաքված են և պիտի հավաքվին, բոլոր նյութական և բարոյական պատասխանատվությունը իմ վրա ըլլալու պայմանով»:

1918 թ. Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում կատարված տեղաշարժերը հնարավորություն են տալիս ցեղասպանությունը վերապրողներին ստեղծել տարաբնույթ կազմակերպություններ, հանձնաժողովներ, որոնց միջոցով փորձում էին նպաստել ոչ միայն եղեռնի կազմակերպիչների հայտնաբերմանը և դատապարտմանը, այլև՝ հայապահպանությանը, հայ տարագիրների վերադարձին ու ազգային ներքին խնդիրների լուծմանը: Այս առումով հասկանալի են ՀՅԴ պաշտոնաթերթի

² Նույն տեղում:

կողմից թեմաների և արծարծվող հարցերի շրջանակի ընտրության չափորոշիչները: Օրինակ՝ «Արդարամարտ» ընթերցողներին տեղեկացնում է հայ մարտիրոսագրության մասին փաստաթղթերի, վավերագրերի, ականատեսների վկայությունների հավաքմամբ զբաղվող հանձնախմբի ստեղծման մասին:

«Արդարամարտը» իր «Հայաջինջ սարսափները» և «Վերապրողները» խորագրերի ներքո 1918 թ. առաջին իսկ համարներից տպագրում է ականատեսների վկայությունները իրենց բնակավայրում կատարված ջարդերի մասին: 1919 թ. այդ պատմություններին զուգահեռ ներկայացվում են հայերի հերոսական ինքնապաշտպանության դրվագները և անվանի ֆիդայիների քաջագործությունները: Չկա «Ճակատամարտի» որևէ համար, որտեղ տպագրված չլինեն նշված անձանց կամ հայ կամավորական ջոկատների ու խմբերի լուսանկարները: Օրաթերթը այս կերպ կարծես փորձել է ընթերցողներին և թուրքական կառավարող շրջանակներին հասկացնել, թե անկարելի է ոչնչացնել կամ կոտրել հայ ժողովրդի ազատատենչ ոգին: Մեծ է այս կարգի հոգվածների ու լուսանկարների պատմական արժեքը: Դրանք այսօր կարելի է օգտագործել հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացում: Այսպես, N 10-ում «Ատաբազարի հայերը» թղթակցության մեջ «Ճակատամարտի» սեփական թղթակիցը պատմում է տեղի հայկական համայնքի մասին: Նա գրում է. «Ատափազար՝ Պոլսի մոտ ամենեն հոծ հայ բնակչություն ունեցող քաղաքն էր: 3500-են ավելի հայ ընտանիքներ կային հոս, մոտավորապես 20.000-ի հասնող հայություն մը, տեղահանութենեն քիչ առաջ առաջնորդարանին կողմե կատարուած վիճակագրության մը համաձայն: Այժմ, ամեն կողմե քաղված ճշգրիտ տեղեկատվություններ կը հաստատեն թե տարագրված երեք հազար հինգ հարյուրե ավելի Ատափազարցի հայ ընտանիքներեն հազիվ 800-ի չափ միայն կըցած է ճողոպրիլ... այս հայաջինջ ընդհանուր կոտորածեն»: «Արիամարտի» 1918 թ. դեկտեմբերի 13-ի համարում (N 19) Պ. Հաճյանը ականատեսի պատմածի հիման վրա է գրում իր նյութը՝ վերնագրված «Մուշի հայությունը տեղահան չեղավ, այլ ամբողջովին ջարդվեցավ»: Քաղաքի Ձորի թաղը, «որ Հայ կեդրոն կրնա համարվի», 3 օր շարունակ ռմբակոծվում է, և «տուն մը անգամ» կանգուն չի մնում: Ոստիկանների հսկողության տակ հավաքում են քաղաքի բոլոր կանանց և աղջիկներին Ս. Մարգարյանի տան մեջ: «Հոն կը սկսի տռամին ամենեն քստմնելին... Շատ փոքրիկ աղջնակներ այս տանջանքին տակ ավանդեցին իրենց մաքուր հոգին. քանի՜ պառավ կիներ մեռան զարհուրելի չարչարանքի տակ»: Հետո 2 խմբի են բաժանում այս կանանց ու աղջիկներին: Գեղեցիկներին և երիտասարդներին ընտրում են իրենց համար որպես կին, իսկ մնացածներին այրում են Վառուկի Շահնազարի տանը: Ըստ որում, նույն մահվանն են արժանանում նաև թուրքերի հետ ամուսնանալուց հրաժարվողները: Նրանց այրում են Մուշի մոտ գտնվող Կառնեն գյուղում: Այդտեղ այրում են նաև Մուշ քաղաքի երևելիներից շատերի կանանց ու աղջիկներին՝ 2000 հոգուց ավելի: Սողոմոն և Հունան գյուղերից բերված հարյուրավոր կանանց էլ թուրքերը այրում են Կառնեն գյուղում գտնվող Պ. Խաչատրյանի մարագում: Հող-

վաճագիրը վկայում է, որ Վասիթ բեյի հրամանով սոսկալի տանջանքներով նահատակվում են «Վարդան վրդ. Հակոբյան ու Թովալյան գերապայծառը: Ան էր, որ հավաքեց քաղաքին բարեկեցիկ դասակարգը՝ վեց հարյուրի չափ ու Պիթլիս դրկելու պատրվակով Հավատվորիկ ձորին մեջ նահատակեց... Մուշը ավերակ մըն է այլևս... Բայց Մուշ չի պիտի մեռնի. ժամանակ մը պիտի ապրի իր սգավոր օրերուն մեջ մինչև զան իր դարիպ տղաքները»:

Բերված օրինակներից բացի, նմանաբնույթ բազմաթիվ վավերագրային արժեքով թղթակցություն-հոդվածներ են մշտապես տպագրվել «Ճակատամարտում»: Այստեղ «Դեպի մահ» խորագրի ներքո ականատեսների վկայություններ կան անվանի հայ մտավորականներից շատերի նահատակության մասին: Ասենք՝ 1918 թ. 21 և 25 համարներում ներկայացվում են Գրիգոր Զոհրապի և Վարդգես Մերենկյուլյանի ձերբակալությունները, արքայի և սպանության պատմություններն՝ ըստ օրաթերթի աշխատակցի հայթայթած վկայությունների: Շարքի պատասխանատուն եղեռնից հրաշքով փրկված Երվանդ Օտյանն էր:

ՀՅԴ պաշտոնաթերթը իր նյութերով փաստում էր հայ մարտիրոսագրությունը և թուրքական իշխանություններից ու միջազգային կառույցներից պահանջում դատապարտել մեղավորներին: «Ճակատամարտի» հրապարակումներից պարզ է դառնում, որ զինադադարից հետո հայ ժողովրդին դեռ շարունակում են սպառնալ ջարդերն ու կոտորածները: Թուրքիայում հայախալած քաղաքականությունը չէր փոխվել:

ГЕНОЦИД АРМЯН НА СТРАНИЦАХ КОНСТАНТИНОПОЛЬСКОЙ ГАЗЕТЫ “ЧАКАТАМАРТ” (1918 г.)

ОВСЕПЯН М. В.

Резюме

Орган АРФ-Дашнакцутюн – газета “Чакатамарт” (Константинополь, 1918-1924 гг.) уделяла много внимания материалам о геноциде армян в Турции. В 1918 г в „Чакатамарте“, были изданы секретные документы, явствующие о том, что геноцид армян был заранее запланирован. Газета выступала в защиту прав армянской диаспоры в Турции и своими публикациями пыталась привлечь к ответственности организаторов геноцида армян. “Чакатамарт” освещала также внутреннюю и внешнюю политику Турции касательно Армянского вопроса.